

HRVATSKI REFERENDUM O ČLANSTVU U EUROPSKOJ UNIJI I NJEGOVE POSLJEDICE ZA SMANJENI ZAPADNI BALKAN

Dejan Jović

*Fakultet političkih znanosti,
Sveučilište u Zagrebu*

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: travanj 2012.

Sažetak Hrvatski referendum o ulasku u EU pokazao je da je najveći dio hrvatskog biračkog tijela – euroravnodušan. Euroravnodušnost bila je preferirana opcija i za političku elitu, koja je – za razliku od biračkog tijela – unisono podržala članstvo Hrvatske u EU-u. Članak analizira uzroke euroravnodušnosti i euroskepticizma oslanjajući se na dosad provedena istraživanja. U drugom dijelu članak analizira moguće posljedice hrvatskog članstva u EU-u na smanjeni Zapadni Balkan. Te posljedice mogu biti ambivalentne, a konačan ishod ovisit će o faktorima kao što su: 1) stvarna privrženost EU-a politici daljnjeg proširenja, 2) daljnji razvoj krize u EU-u, 3) unutrašnja dinamika u svim zemljama kandidatima. Proširenje EU-a ovisit će i o sposobnosti političkih elita da ignoriraju javno mnijenje. Ujedinjenje Europe ostaje ideokratski projekt elita koji se ne temelji na ideji predstavljanja stvarnosti, nego transformacije te stvarnosti. No ignoriranje javnog mnijenja povećat će osjećaj demokratske nelegitimiranosti EU-a. Hrvatski referendum o članstvu u EU-u ponudio je neke instrumente kojima se politička elita poslužila kako bi marginalizirala rašireni euroskepticizam i suverenizam u široj javnosti. O sposobnosti ignoriranja i marginaliziranja suverenističke alternative ovisi i daljnje ponašanje Hrvatske – odnosno svake zemlje članice EU-a – unutar same Unije.*

Cljučne riječi euroravnodušnost, euroskepticizam, referendum o članstvu Hrvatske u EU-u, Zapadni Balkan, suverenizam

* Ovaj članak značajno proširuje i elaborira zaključke koji su u prvoj i skraćenoj verziji izneseni u mom ranijem radu (Jović, 2012), koji je objavljen kao poglavlje u knjizi “Unfinished Business: The Western Balkans and the International Community”, koju su uredili Vedran Džihčić i Daniel Hamilton.

Hrvatski birači su 22. siječnja 2012. odlučili podržati ulazak Hrvatske u Europsku uniju. Na prvi pogled podrška članstvu u Uniji bila je velika. Čak 66,3 posto onih koji su izašli na referendum glasalo je za, a 33,1 posto bilo je protiv ulaska u EU. No odaziv na referendum bio je manji čak i od pesimističkih očekivanja – samo 43,5 posto. To je gotovo 11 posto manje od odaziva na parlamentarne izbore, koji su održani mjesec i pol ranije, 4. prosinca 2011. Odaziv na referendum bio je manji čak i od dotad rekordno niskog mađarskog referenduma o članstvu u EU-u u travnju 2003, na koji je izašlo 45,6% Mađara. Uzmimo li se u obzir i “olakšavajuće okolnosti”, kao što je činjenica da je hrvatski registar birača specifičan jer uključuje i mnoge hrvatske državljane koji žive u inozemstvu i nikad ne glasaju¹ – čak i tada se radi o iznenađujuće slabom odazivu za tako važnu političku odluku, u zemlji u kojoj se na članstvo u EU-u čekalo tako dugo. Za ulazak u EU glasa-

¹ Hrvatska je zemlja u kojoj je broj stanovnika manji od broja registriranih birača. Za parlamentarne izbore u prosincu 2011. bio je registriran 4.504.091 birač, od čega su 4.092.323 birača živjela u Hrvatskoj, a 417.758 u inozemstvu – najviše u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Za referendum je u popis birača upisano 4.505.765 birača. Prema popisu stanovništva iz 2011. Hrvatska ima 4.290.612 stanovnika. Vidjeti: <http://www.monitor.hr/vijesti/inovim-izborima-imamo-vise-biraca-negostanovnika/186557/>. Razlozi za to višestruki su i nisu povezani prije svega s administrativnim problemima, nego su izraz političkih događaja i odluka iz prošlosti, prije svega – velikog broja izbjeglica iz Hrvatske (što je posljedica rata 1990-ih), kao i politike koja je u hrvatsko državljanstvo pozivala sve etničke Hrvate iz bližeg inozemstva i dijaspore, bez obzira na to žive li ili ne žive u Hrvatskoj (v. Štiks, 2010).

lo je 1.299.008 birača, što je samo 28,8 posto ukupnog broja registriranih birača. Protiv je glasalo 649.490, što je samo 14,4 posto.

Iako je dvotrećinska većina onih koji su izašli na referendum odlučila podržati članstvo u EU-u, nije bilo entuzijazma za takvu odluku. To je bilo sasvim u skladu s nalazima raznih ispitivanja javnog mnijenja o odnosu građana prema članstvu Hrvatske u Europskoj uniji, naročito onih koja su provedena nakon 2003. godine. Dok je u razdoblju između 2000. i 2003. podrška Europskoj uniji bila visoka – iznad 75 posto – nakon parlamentarnih izbora 2003. godine počela je padati, i to manje-više permanentno, sve do početka 2011. Istraživanja koje je 2005. proveo *Eurobarometar* pokazalo je da je percepcija o Europskoj uniji u Hrvatskoj negativnija nego u bilo kojoj zemlji članici – samo je 28 posto imalo pozitivno mišljenje o njoj (Šiber, 2011: 4). Prema ispitivanju koje je 2007. proveo *Puls*, samo je 38,9 posto građana bilo za ulazak u EU (Šiber, 2011: 2). I u 2009. i 2010. *Gallupova* istraživanja pokazala su da je više ljudi bilo protiv nego za članstvo u EU-u. U jednom trenutku 2010. godine samo je 25 posto građana podržavalo ulazak u EU. To se promijenilo tek u *Gallupovu* istraživanju 2011. prema kojem je podrška porasla na 44 posto, dok je 37 posto bilo eksplicitno protiv.² Od svih istraživanja javnog mnijenja najbliže stvarnom rezultatu referenduma bila je agencija *Ipsos Puls*, koja je u studenome 2010. (dakle više od godinu dana prije njegova održavanja) procijenila da će oko 50 posto građana sudjelovati na referendumu te da će od tog broja 64 posto biti za, a 29 posto pro-

² Vidjeti: <http://www.balkan-monitor.eu/index.php/dashboard>

tiv članstva u EU-u (Bebić, 2011: 173). U očekivanju takvog ishoda Hrvatski je sabor u srpnju 2011. promijenio pravila za valjanost referenduma o EU-u. Ukinuta je obaveza da se na njega odazove barem 50 posto svih registriranih birača. Da se to nije dogodilo, referendum od 22. siječnja 2012. ne bi uspio.³

Razlozi euroravnodušnosti

Rezultati referenduma o Europskoj uniji pokazuju da je Hrvatska prije svega *euroravnodušna*, a ne ni posebno *euroroskeptična* ni *euroentuzijastična* zemlja. U tome je sve sličnija sadašnjim članicama EU-a, kao i mnogim zemljama kandidatima i potencijalnim kandidatima. Kao što sam definirao u svom ranijem članku o tom novom pojmu u *Političkim analizama* (Jović, 2012a), euroravnodušnost (eng. *euro-indifferentism*) jest stanje i (ne)djelovanje koje u svom temelju ima ravnodušnost prema EU-u i njegovim institucijama, predstavnicima i politikama, kao i prema činjenici samog opstanka ili raspada Europske unije. Ona je utemeljena na nedostatku čvrstog stava i/ili osjećaja prema Europskoj uniji. Dok su euroentuzijizam i – naročito – euroskepticizam pojmovi koji imaju snažnu emotivnu dimenziju (kao što u svojim nedavno objavljenim radovima zaključuju Nebojša Blanuša te Božo Skoko i Dragan Bagić),⁴ euroravnoduš-

nost je, upravo obratno, nedostatak bilo kakve emotivne veze prema EU-u i njegovim politikama. Eurofilija i eurofobija pojmovi su koji ukazuju na aktivizam ili spremnost za aktivizam, dok je euroravnodušnost izvor i uzrok pasivnosti. U tom smislu, neizlazak na izbore, nesudjelovanje u raspravama ili u procesu odlučivanja kad se radi o EU-u i njegovim politikama – to su logični izrazi euroravnodušnosti. Radi se o općoj nezainteresiranosti za temu.

Što su glavni razlozi takvoj nezainteresiranosti hrvatskih birača za Europsku uniju? Neke od razloga euroravnodušnosti treba pripisati općem osjećaju neinformiranosti građana o Europskoj uniji. Europska unija je “daleka” institucija s relativno složenom strukturom odlučivanja o kojoj su mnogi građani – ne samo u Hrvatskoj nego i u zemljama članicama – nedovoljno informirani ili barem imaju takav dojam. Proces pregovaranja o članstvu u EU-u, koji je počeo 2005, u potpunosti je prepušten specijaliziranim grupama političara, birokrata i eksperata koji su ga vodili iza čvrsto zatvorenih vrata. Javnost bi izvještavali samo o “otvaranju” ili “zatvaranju” pojedinih “poglavlja”, ali ne i o samom meritumu pregovora. Većina tema bila je tehničkog i proceduralnog karaktera, a cjelovit tekst sporazuma o pristupanju objavljen je tek neposredno pred referendum. Da je objavljen i ranije, to vjerojatno ne bi promijenilo ukupan dojam, jer se radilo o dugačkom i za građane suviše netransparentnom tekstu. Uz to, kao što su pokazala ispitivanja javnog mnijenja, odluka o EU-u nije primarno racionalna, nego i dalje vrlo emotivna (Bagić i Šalinović, 2006; Skoko i Bagić, 2011) – tako da su informacije, argumenti i činjenice tek jednim dijelom utjecali na ishod. Važniji su bili dojmovi, osjećaji i unaprijed utvrđeni stavovi.

³ Trenutno je teže prisiliti nekoga gradonačelnika u Hrvatskoj na ostavku putem referenduma nego što je bilo izglasati pristupanje zemlje Europskoj uniji. Za izglasavanje nepovjerenja gradonačelniku, kao i za druge referendumske odluke, potrebno je da na referendum izađe više od 50 posto upisanih birača. Taj kriterij nije vrijedio za referendum o EU-u.

⁴ Vidjeti Blanuša (2011) i Skoko i Bagić (2011) u Šiber (2011).

Kao i u drugim zemljama tako i u Hrvatskoj Europska unija nije popularna tema među biračima (Grbeša, 2011), te se na njoj teško mogu dobiti izbori. Stoga je uglavnom ignorirana i od političara, a dijelom i od medija. Kako je samo “loša vijest – dobra vijest”, tako se i o EU-u više pisalo u kontekstu njene krize i eventualnih skandala nego u afirmativnom smislu. Riječi “kriza” i “raspad” postale su gotovo neizbježno povezane sa svakim spominjanjem Europske unije u hrvatskim medijima. To je naročito bio slučaj u posljednjih godinu-dvije pred referendum, kad je postalo evidentno da su Europska unija i njene institucije u dubokoj ekonomskoj, financijskoj i društvenoj krizi. Radilo se, također, i o krizi identiteta i krizi vizije. Hrvatska je glasala o Europskoj uniji čiji opstanak i budućnost – barem sudeći po izvještajima medija – nisu bili sigurni.⁵ Kako povećati entuzijazam za članstvo u Uniji koja prolazi kroz tešku krizu? Kampanja za članstvo u EU-u u tom je kontekstu izgledala kao propaganda.⁶

⁵ Više je primjera najave eventualnog raspada EU-a u 2011. Predsjednik Europske komisije Jose Manuel Barroso rekao je u rujnu 2011. da Uniji prijete raspad. Vidjeti: <http://dnevnik.hr/vijesti/gospodarstvo/barroso-upozorio-eu-prijeti-raspad.html>. U prosincu je to ponovio i francuski predsjednik Nicolas Sarkozy: <http://dalje.com/hr-svijet/sarkozy--prijeti-raspad-europske-unije-merkel--mijenjati-ustav-pod-hitno/400803>. U siječnju 2011. o mogućem raspadu EU-a govorio je američki poslovni čovjek George Soros: <http://www.poslovnj-savjetnik.com/financije/soros-prognozira-raspad-eu>. U rujnu je o tome govorio i poljski ministar financija Jasek Rostowski (*Jutarnji list*, 16. 9. 2011).

⁶ O tome vidjeti kritiku knjige “Hrvatska i Europska unija: prednosti i izazovi članstva” (urednici Sanja Tišma *et al.*) u *Političkim analizama* 9/2012, str. 69, autor Marko Kovačić.

Uz to, mnogi su građani imali dojam da konačna odluka ne ovisi o njima, nego o drugima. To se odnosi kako na sam “Brisel”⁷ (odnosno europske institucije i volju glavnih država članica, primjerice: Njemačke, Francuske i Velike Britanije) tako i na hrvatske političare. Ako “Brisel” želi Hrvatsku, primit će je. Ako je ne želi – neće. Mnogi su u Hrvatskoj vjerovali da je odluka na strani Brisela te da je gotovo irelevantno što se čini ili ne čini u samoj zemlji. Također, političke elite u Hrvatskoj bile su ujedinjene u podršci članstvu u Europskoj uniji, te su stoga najavljivale novi referendum – u roku od šest mjeseci – u slučaju da pobjede protivnici Unije.⁸ Takva mogućnost nije najavljena ako bi pobijedili oni koji podržavaju ulazak u EU. Iz toga se stekao dojam da će se referendum ponavljati onoliko puta koliko je potrebno, sve dok se ne postigne rezultat koji političke elite žele – a to je: pobjeda onih koji žele ulazak u EU. Ako je tako, kakvog onda smisla ima izaći na referendum? Štoviše, ima smisla spriječiti ponavljanje onoga što su i istraživači i predstavnici nekih specijaliziranih nevladinih organizacija (npr. GONG-a) ocijenili kao više propagandnu nego informativnu kampanju – kojom se građane uvjeravalo da nema alternative, odnosno da je svaka alterna-

⁷ Iako se u hrvatskom jeziku glavni grad Belgije najčešće piše *Bruxelles*, nove okolnosti opravdavaju uvođenje pojma *Brisel*, jer ulaskom u EU taj grad postaje na neki način sastavni dio hrvatskih političkih i identitetskih struktura, te se može “prisvojiti” kao što se svojedobno prisvojio – i hrvatskim nazivom imenovao – Beč.

⁸ V. o tome izjavu ministrice vanjskih i europskih poslova Vesne Pusić: <http://politika.hr/za-ulazak-hrvatske-u-eu/7771-pusic-ako-gradani-odbiju-eu-novi-referendum-za-sest-mjeseci>

tiva članstvu u EU-u apsolutno pogubna za hrvatske interese.⁹ U toj kampanji članovi Vlade su upozoravali da bi eventualno odbijanje članstva u EU-u značilo i da više neće biti novca za mirovine te da će Hrvatska morati pričekati ostale zemlje Zapadnog Balkana – kao što su Srbija i Bosna i Hercegovina – ako sada ne podrži ulazak u EU.¹⁰ Ako zemlja već mora ući u EU, onda je bolje da to bude bez beskrajnog nastavka takvih zastrašujućih propagandističkih kampanja, koje su hrvatsku budućnost izvan EU-a ocrtavale kao katastrofičnu.

Visoka apstinencija bila je izravan rezultat svih tih faktora. Neki nisu sudjelovali na referendumu zato što su smatrali da biraju između dviju opcija čiji je krajnji ishod neizvjestan. Nije bilo ni previše vjere u hrvatsku nezavisnost izvan EU-a ni u samu Europsku uniju. Moglo bi se reći da su Hrvati postali euroskeptici, ali i kroatoskeptici.¹¹ Mnogi su osjećali da o samoj stvari o kojoj se odlučuje ne znaju dovoljno. Neki su bili uvrijeđeni propagandističkim karakterom Vladine kampanje koja nije dopuštala javno financiranje protukampanje. Ta se kampanja, također, dijelom oslanjala na emocije,

odnosno na strah od neizvjesne budućnosti. Uz to, nije se radilo o sučeljavanju dviju alternativa, nego o podržavanju ili odbacivanju jedne jedine mogućnosti, bez nuđenja alternative za nju. Mnogi su se pitali što će se dogoditi ako se odbaci članstvo u EU-u, a na to pitanje nije bilo jasnog odgovora. Da je protukampanja uspjela stvoriti neku jasnu viziju alternative, vjerojatno bi bila uspješnija u mobiliziranju protivnika EU-a. No u situaciji u kojoj se pitanje alternative Europskoj uniji postavlja u cijeloj Europi – bez jasnog odgovora – nije se moglo realistično očekivati da će se upravo u Hrvatskoj pojaviti neka suvisla alternativa.

Međutim neke razloge *euroravnodušnosti* treba tražiti i u aktivnom poticanju te nezainteresiranosti kod – kao što su predreferendumske ankete godinama pokazivale – pretežito euroskeptičnih hrvatskih građana. S pozicije političke elite, koja je ulazak u Europsku uniju proglasila glavnim vanjskopoličkim ciljem još 2000, a oko tog se cilja ujedinila nakon izbora 2003, euroravnodušnost je bila bolja opcija od euroskeptičnosti. U tom bi se smislu moglo argumentirati da su političke elite poticale euroravnodušnost, ili barem da nisu činile gotovo ništa da bi građani koji su skeptični prema ulasku u EU postali aktivniji i zainteresiraniji za referendum.

Izvori i karakter hrvatskog euroskepticizma

Sad kad smo razmotrili glavne izvore apstinencije na referendumu, okrenut ćemo se izvorima hrvatskog euroskepticizma. Ovdje ga definiramo kao aktivan otpor ulasku zemlje u Europsku uniju te protivljenje viziji ujedinjene Europe, kao i praksi kojom je ta vizija pretvorena u akciju. Za razliku od euroravnodušnosti euroskepticizam nije indiferentan pre-

⁹ O propagandnom, a ne informativnom karakteru kampanje za referendum vidi intervju Zlatana Krajine T-portalu od 11. siječnja 2012: <http://www.tportal.hr/vijesti/svijet/169390/Euroskeptici-plase-Hrvate-balkaniziranim-Zapadom.html>

¹⁰ Vidjeti: <http://www.business.hr/dogadjaji/pusic-ako-kazete-ne-uniji-zaboravite-namirovine>

¹¹ Primjeri su izjave Vesne Pusić o tome da bi odbacivanje članstva u EU-u dovelo Hrvatsku u teško stanje te da o ulasku u EU ovisi "naše ekonomsko preživljavanje". <http://cro.time.mk/read/9cc4d641ee/a8c461a92e/index.html>

ma pitanju ulaska zemlje u EU, nego mu se otvoreno protivi. Apstinencija nije njegova favorizirana opcija – on je po svom karakteru aktivistički. Da bi euroskepticizam postao neaktivan te rezultirao apstinencijom, mora postojati neka bojazan od alternativnog scenarija, koja je jednako snažna kao i bojazan od ulaska zemlje u EU. U nastavku ovog članka razmotrit ćemo najprije bojazni i strahove koje su hrvatski euroskeptici izražavali prema članstvu u Europskoj uniji, a potom i strahove koje su imali od “ostanka na Balkanu”. Upravo zato što su se ti strahovi međusobno sudarali, mnogi od hrvatskih euroskeptika odlučili su apstinirati, a ne aktivno se suprostaviti članstvu zemlje u EU-u. U tom smislu, pogrešno je broj euroskeptika u Hrvatskoj svesti samo na one koji su glasali protiv. Kao što pokazuju i ispitivanja javnog mnijenja, on je daleko veći.

Hrvatski euroskepticizam ima neke karakteristike koje ga čine sličnim drugim europskim euroskepticizmima, ali ga određuju i mnoge specifičnosti, koje su vezane za nedavnu prošlost te za suvremeni hrvatski politički identitet.¹² Taj se identitet u 20 godina nakon proglašenja nezavisnosti prije svega gradio na re-interpretaciji prošlosti te slavljenju tzv. “Domovinskog rata”.¹³ Kodifikacija *Domovinskog rata* kao temelja suvremenog hrvatskog političkog identiteta bila je

prilično uspješna, te ju je danas u Hrvatskoj teško dovesti u pitanje. Prisjećanja na rat – i to u formi slavljenja rata – svakodnevna su pojava u javnom prostoru, a to je naročito bio slučaj u predizbornoj kampanji koja je trajala dugo, gotovo cijelo ljeto i jesen 2011. U tom razdoblju gotovo da nije bilo dana da se u medijima – uključujući Hrvatsku televiziju – nije govorilo o ratovima: onom 1991-1995. ili onom 1941-1945.¹⁴ Rat je jedna od najfrekventijih tema u hrvatskom političkom i javnom diskursu. Uz njega je povezan i narativ koji Boduszynski i Peskin (2003) nazivaju narativom *pobjednika i žrtve*. Hrvatski politički identitet povezan je s interpretacijom o Hrvatskoj kao žrtvi vanjske agresije (iz Srbije i Crne Gore) i unutrašnje pobune (u pretežito etnički srpskim krajevima Hrvatske) te s idejom o pobjedi u tzv. “Domovinskom ratu”. Sastavni je dio tog nacionalnog mita i ideja o potpunom nerazumijevanju Europe za poziciju u kojoj se Hrvatska “našla” 1991. godine. Europa je, kaže se u tom narativu koji je postao službena interpretacija ratnih zbivanja, oklijevala pomoći žrtvi ili je čak otvoreno stala na stranu *agresora*. Da nije bilo vlastitih snaga, *branitelja*, Hrvatska ne bi postojala. Europa ne bi stala na njenu stranu. Ona bi nestala – kaže se u onome što je danas gotovo pa *službena interpretacija*

¹² Hrvatski euroskepticizam već je privukao pozornost akademske javnosti. Vidjeti: Ashbrook (2010) i Štulhofer (2006). Također vidjeti GONG-ov izvještaj “Euroscepticism in Croatia at the doorstep of the EU” (lipanj 2011).

¹³ “Domovinski rat” je formulacija koja je ušla u službeni diskurs kao označitelj za hrvatsku ulogu u ratovima 1990-ih. Pojam je osobno uveo tadašnji predsjednik Republike Franjo Tuđman i ima snažnu mitsku dimenziju.

¹⁴ Slučaj *Boljkovac*, koji se odnosio na hapšenje 92-godišnjeg borca NOB-a i kasnijeg ministra unutrašnjih poslova u Tuđmanovoj Hrvatskoj neposredno pred parlamentarne izbore 2011, pokazuje da se i događaji iz 1945. (zločini nad civilnim stanovništvom) mogu vrlo lako politizirati i upotrijebiti u suvremenim političkim borbama. Nijedan rat, pa tako ni onaj 1941-1945. nije u potpunosti stavljen *ad acta*, jer interpretacija ratova iz prošlosti služi za formiranje i održavanje nacionalnih mitova u sadašnjosti.

nastanka suvremene Hrvatske.¹⁵ Štoviše, kao što je u toku izborne kampanje izjavila tadašnja premijerka Jadranka Kosor, ni “hrvatske budućnosti ne bi bilo bez branitelja i dr. Tuđmana”.¹⁶

Iz takvog narativa potom proizlazi i de-legitimizacija Europe i skeptičnost prema njoj u očima hrvatskih suverenista.¹⁷ Oni postavljaju sljedeća pitanja:

¹⁵ Na lijevoj strani političkog spektra, koja od kraja 2011. prvi put u potpunosti kontrolira hrvatsku politiku, isti ili vrlo sličan narativ kao i za *Domovinski rat* primjenjuje se u interpretaciji NOB-a. Da nije bilo *antifašista* – što u hrvatskom kontekstu znači isključivo *partizana* – ne bi bilo ni Hrvatske, barem ne kao republike s “pravom na samoodređenje” (koje je uvedeno već u prvi poslijeratni socijalistički ustav iz 1946). U tom smislu *branitelji* se smatraju nastavljacima i nasljednicima *antifašizma*, pa vlast brigu o njima smješta u ministarstvo branitelja. No u stvarnosti postoji golem jaz između *branitelja* i *partizana*. Taj jaz pokazuje da je ovaj službeni narativ neusklađen sa stvarnim događajima, kao i da je suprotan stvarnim motivima za ratovanje i orijentacijama ratnika iz ovih dvaju ratova.

¹⁶ Vidjeti: <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/149869/Default.aspx>

¹⁷ Pod pojmom “suverenizam” i “suverenisti” zapravo se misli ono što bi se na engleskom jeziku zvalo “nationalism” i “nationalists”. No budući da su u hrvatskom kontekstu ti pojmovi visoko politizirani, umjesto njih upotrebljavamo alternativne. Pod suverenizmom (nacionalizmom) misli se na ideologije, doktrine i akcije kojima je glavni cilj stvaranje, očuvanje i jačanje nacionalne države. U akademskom kontekstu pojam nema ni nužno pozitivnu ni negativnu konotaciju – takve konotacije dobiva u političkom govoru, ovisno o političkoj poziciji govornika i publike. Kad govorimo o “suverenizmu” ili “nacionalizmu” u ovom članku, dakle, ne izričemo ni-

“Gdje je Europa bila kad smo je trebali? Što je poduzela da nas zaštiti? Je li ona pravedna? Možemo li se na nju osloniti? Treba li nam? Nismo li se sami uspješno obranili u trenucima kad je bilo teško? Ako nam je tko pomogao, to je bila Amerika – a ne Europa.”

Uz to, hrvatski suverenisti postavljaju i pitanje opravdanosti i pravednosti kasnijih intervencija “Zapada” (ovdje zamišljenog u širem kontekstu, koji uključuje naročito Međunarodni sud za zločine počinjene u bivšoj Jugoslaviji, poznat i kao Haški sud, ICTY) kad se radi o Hrvatskoj.¹⁸ Taj narativ inzistira na tome da “Europa” i “Zapad” nemaju legitimitet pozivati na odgovornost one koji su bili žrtva – a kasnije i pobjednici – jer su sami propustili djelovati kako bi se spriječili agresija i zlo. U tom kontekstu na

kakve posebne vrijednosne sudove. Etnički nacionalizam (ili etnonacionalizam) izdvajamo kao poseban pojam kako bismo označili razliku između nacionalizma koji se veže za ideju nacionalne države odnosno političkog naroda (suverenizam) te nacionalizma koji u svom fokusu ima etničku naciju. U kontekstu srednje i jugoistočne Europe, priznajemo, ta razlika nije uvijek sasvim jasna, nego se te dvije pojave (etnonacionalizam i suverenizam) često preklapaju ili barem dodiruju. No to ne umanjuje, nego upravo povećava potrebu za jasnijim terminima kako bismo ih korektno označili.

¹⁸ Za ulogu ICTY-a u hrvatskim političkim raspravama vidjeti poseban broj časopisa *Europe-Asia Studies*, br. 10, sv. 62 (2010), a posebno članke Jović i Lamont (2010), Lamont (2010a) i Pavlaković (2010). Također vidjeti Lamont (2010), Jović (2006) i Jović (2009). Uloga ICTY-a naročito je istaknuta prilikom izricanja presuda generalima Gotovini, Čermaku i Markaču 15. travnja 2010. O reakciji hrvatske opće i političke javnosti na tu presudu vidjeti Jakovčić i Kunac (2011).

cijeli proces pregovaranja o članstvu Hrvatske u Europskoj uniji gleda se kao na neopravdano interveniranje u hrvatsku suverenost, koju Europa nije željela, te je stoga nastoji ograničiti ili poništiti. Ulazak u Europsku uniju vidi se, stoga, kao manje-više prisilan jer se njime poništavaju ili dovode u pitanje rezultati *Domovinskog rata*.¹⁹ Euroskepticizam dakle inzistira na suprotstavljanju *Europske unije* s jedne strane i *Domovinskog rata* s druge. Za mnoge euroskeptike (ne, naravno, za one koji dolaze iz radikalne ljevice: anarhiste, marksiste i dr.) ovaj prvi koncept (EU) moralno je problematičan jer je nepravedan prema Hrvatskoj, dok je ovaj drugi (*Domovinski rat*) pravedan jer je oslobodilački. Posljedica takve dihotomne strukture izgrađene u okviru narativa suvremenog hrvatskog suverenizma jest i to da se slave rat i ratništvo, a ne mir. Primjerice, iako je reintegracija Hrvatske dovršena tek Erdutskim sporazumom iz 1998. – dakle na miran način – datum potpisivanja tog sporazuma ne slavi se kao datum reintegracije i dovršetka rata. Umjesto toga slavi se datum vojno-policijske operacije *Oluja* iz kolovoza 1995. I doista, nijedan hrvatski državni praznik ne slavi mir ili završetak rata – i oni povezani s Drugim svjetskim ratom (22. lipnja) i oni povezani s *Domovinskim ratom* (25. lipnja) slave početak rata. Europska unija kao *zajednica mira* u tom kontekstu postaje *neprijateljski Drugi*, te je nije moguće inkorporirati.

¹⁹ Istraživanja koja su proveli Blanuša (2011) te Bagić i Skoko (2011) pokazuju da velik broj ispitanika vjeruje da će se ulaskom u EU pristati na revidiranje rezultata Domovinskog rata. Mnogi branitelji zapravo misle da će se ulaskom u novu asocijaciju država poništiti glavni razlog njihova ratovanja – stvaranje samostalne Hrvatske.

Nije ju moguće inkorporirati ni kao multinacionalnu zajednicu država, koja hrvatske suvereniste “podsjeća” na Jugoslaviju. Ideja o “Briselu” kao “novom Beogradu” te o “prokletstvu slova B” u hrvatskoj povijesti (Budimpešta, Beč, Beograd, Brisel – ali, zanimljivo, ne i Berlin) pojavila se tokom referendumске kampanje,²⁰ kao što se ponavljalo i znamenito upozorenje Stjepana Radića Hrvatima (prilikom ujedinjenja u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca) da ne srljaju u novu zajednicu poput gusaka u magli.²¹ Hrvatski euroskeptici pozivali su se i na Franju Tuđmana, koji je i sam bio vrlo skeptičan prema ideji smanjivanja značaja nacionalnih identiteta u korist multinacionalne Europe.²²

Kad se ti elementi uzmu u obzir, ne iznenađuje da je čak 70 posto hrvatskih birača, i to u kontinuiranim ispitivanjima agencije *Ipsos Puls* od 2006. do 2010. smatralo “kako je položaj Hrvatske u pregovorima o ulasku u EU podređen te da je korelacija ovog mišljenja s euroskeptičnim očekivanjima značajna” (Blanuša, 2011: 18). Blanuša navodi da su mnogi bili mišljenja da se “uzalud trudimo jer imamo trajne neprijatelje u EU-u koji će uvijek nešto novo izmisliti da nas pritisnu i ponize”. Sljedeći je faktor euroskepticizma “način doživljavanja suradnje s Haškim sudom... koja je od prvih optužnica za Hrvate politički i medijski uokvirena kao ugrožavanje nacionalnog ponosa i integriteta, pa je u određenim

²⁰ Vidi: Leo Marić: “Nakon Budimpešte, Beča i Beograda, Hrvati ovaj put sami izabrali – Bruxelles”, *Hrvatski fokus*, 1. veljače 2012.

²¹ Vidi: “Grafitima protiv EU poručili: ne srljajte kao guske u maglu”, *24 sata*, 22. siječnja 2012.

²² Za Tuđmanove euroskeptične poglede vidjeti Nobilo (2000: 68).

razdobljima interpretirana čak i kao kriminalizacija temelja hrvatske države” (2011: 20). Prema istraživanjima koja navodi Blanuša, “većina građana smatrala (je) da EU narušava dignitet Domovinskog rata, izjednačava Hrvatsku sa Srbijom u ratovima na području bivše SFRJ, posebice putem zahtjeva Haškog suda; nadalje, da EU Srbiji ‘gleda kroz prste’, a prema Hrvatskoj ima previsoke zahtjeve te da svojom politikom Hrvatsku ‘gura na Balkan’ i/ili regionalni pristup EU za zemlje bivše Jugoslavije, što na fantazmatskoj razini za ovo mišljenje ima značaj njenog obnavljanja” (2011: 20-21). Takav narativ – bez obzira na to koliko bio nerealan – sasvim se dobro uklapa u *mit o žrtvovanju* koji je jedan od sastavnih dijelova gotovo svih nacionalnih mitova, pa i hrvatskog (Žanić, 2002). Ideja o “Nama” koji se žrtvujemo za nezahvalnu “Europu” te je spašavamo od “Barbara” koji prijete temeljima njene kulture i identiteta sastavni je dio mita o *bedemu kršćanstva* ili – *bedemu europejstva*. U hrvatskom slučaju suđenje generalima optuženima za zločine počinjene u ratu 1991-1995. (“*Domovinskom ratu*”) simbol je tog nerazumijevanja između *Nas* i *Europe* (vidi Pavlaković, 2010). Budući da je proces pregovaranja s EU-om bio usko povezan s ispunjavanjem zahtjeva Haškog suda (Jović, 2006), u Hrvatskoj je stvoren snažan osjećaj da se radi o koordiniranoj poziciji, te je stoga protivljenje Haškom sudu postao “vjerojatno najznačajniji izvor tvrdog euroskepticizma” (Blanuša, 2011: 21). Rezultat je bio – percepcija Europske unije kao izvora ugrožavanja nacionalnog identiteta. Bio je to suverenistički euroskepticizam, kojem je “najznačajniju podršku... davao etnički nacionalizam i političke ideologije koje ga podržavaju, zatim autoritarnost i tradicionalizam” (Blanuša, 2011:

32). On se temeljio na “trajnom utjecaju doživljaja podređenosti u pregovorima”, što je do samog kraja bio osjećaj koji je dijelila većina građana – i mnogi od onih koji nisu izašli na referendum, kao i oni koji su glasali protiv članstva u EU-u.

Taj strah od gubitka (i tako ograničene, zapravo imaginarne, zamišljene) suverenosti izravna je posljedica nacionalističkog diskursa koji se formirao oko interpretacije “Domovinskog rata” i nedavnog ratnog sukoba. On je vidljiv i u drugoj dimenziji hrvatskog euroskepticizma, koju možemo nazvati *socijalnim* ili *ekonomskim* euroskepticizmom. Prema istraživanju koje su proveli Skoko i Bagić (2011), uz strah od gubitka nacionalne suverenosti i ponosa (kroz stalnu podređenost drugima) javlja se i strah od liberalnog tržišta, odnosno bojazan da će Hrvatska samo izgubiti ako se spuste barijere u trgovanju s drugim zemljama članicama EU-a. Radi se o strahu od ekonomskog iskorištavanja koje se temelji na uvjerenju da je “hrvatska slaba ekonomski i politički”, da “slobodna trgovina i konkurencija štete Hrvatskoj” te da je “u pogledu prirodnih potencijala Hrvatska *raj na zemlji*”, te je stoga potencijalna meta neprijateljskih i predatorskih akcija čiji je izvor u zemljama Europske unije. Skoko i Bagić taj faktor nazivaju “strahom od iskorištavanja, kako ljudi tako i resursa” (2011: 82). Odlučivanje o EU-u, zaključuju oni, temelji se ne u tolikoj mjeri na racionalnoj kalkulaciji, nego na strahu i bojazni, nečemu što je “više impulzivno”. Na temelju istraživanja provedenog u fokus-grupama ti su autori identificirali čak 29 razloga koje građani navode protiv članstva u EU-u, od kojih su mnogi vezani za strahove: od uništavanja hrvatske proizvodnje, od gubitka suvereniteta, od rasprodaje nekretnina, od gubitka nacio-

nalnog identiteta, od gubitka običaja i načina života, od iskorištavanja prirodnih resursa, od iskorištavanja radne snage, od ekonomskog iskorištavanja općenito, od konkurencije i viših standarda i dr. (Skoko i Bagić, 2011: 58-59). Nalazi tog istraživanja pokazuju, zapravo, jednu paradoksalnu situaciju – da velik broj građana strahuje od pogoršanja standarda nakon što zemlja uđe u EU. Na prvi pogled, to je protivno apriornom očekivanju da će upravo ulazak u EU povećati životni standard građana te omogućiti ekonomski i društveni prosperitet.

Proeuropska kampanja imala je težak zadatak jer se morala osvrnuti na neke od tih strahova. No budući da se radi o emotivnoj dimenziji, koja je uz to dodatno osjetljiva jer je povezana s nedavnim ratnim sukobima i emocijama koje su dodatno potencirane zbog promoviranja nacionalističkog diskursa u medijima, sam racionalni kontraargument nije mogao imati dovoljan učinak. Zbog toga se proeuropska kampanja odlučila da na strahove odgovori – strahovima, a na katastrofične scenarije – katastrofičnim kontrascenarijima. Tako se u toj kampanji moglo čuti da bi Hrvatska bila ekonomski, društveno, politički, pa i sigurnosno uništena ako bi ostala izvan EU-a. Isplata mirovina došla bi u pitanje.²³ Ne bi bilo novca za servisiranje dugova. Kreditni rejting dramatično bi pao. Zemlja bi se ponovno vratila na početak tranzicije. Bilo bi nemoguće zaustaviti korupciju. I – što je hrvatskim euroskepticima bilo najteže – ona bi se svrstala uz bok ostalim zemljama *Balka-*

na te bi u Uniju ušla zajedno sa Srbijom i Bosnom i Hercegovinom. Ideja o *povratku Europi* i *bijegu s Balkana* postala bi utopijskom. Za nacionaliste, čiji je cijeli narativ utemeljen upravo u ideji o hrvatskoj različitosti u odnosu na Balkan, te o njenom ekskluzivnom pripadanju *Europi*, takav scenarij trebao je izgledati kao veća *noćna mora* nego što bi bio ulazak u EU. Na emotivnu stranu (strahove) odgovorilo se širenjem novih strahova. Cilj je bio – zbuniti i uplašiti euroskeptike kako bi apstinirali. Drugim riječima, cilj je bio euroskepticizam pretvoriti u euro-ravnodušnost. U tome se i uspjelo.

Naravno, to nije bio jedini argument euroentuzijasta. Pro-EU strana podsjećala je da svaka mala zemlja, pa tako i Hrvatska, ima koristi od članstva u međunarodnim organizacijama, a naročito u onima koje ipak vode računa o položaju malih i slabijih. Financijska i ekonomska kriza, istina je, pogodila je i neke zemlje EU-a (i to naročito neke Hrvatskoj susjedne ili bliske zemlje – Mađarsku, Sloveniju, Italiju i Grčku), ali stanje bi bilo još gore da su te zemlje ostale izvan EU-a, jer u tom slučaju ne bi mogle računati na solidarnost i pomoć Europe. Za Hrvatsku je ulazak u Europsku uniju šansa da se završi dvadesetljetna tranzicija, koja je imala dvije teške i komplicirane faze – najprije kao tranzicija iz socijalizma u nacionalizam, a potom kao postnacionalistička tranzicija prema liberalnoj demokraciji. Hrvatska je tranzicija bila posebno složena jer je uključivala peterostrukost: bila je politička, ekonomska, državotvorna, identitetska i tranzicija iz rata u mir. Ta je tranzicija u mnogim svojim aspektima bila nepravедna. U njoj su povećane razlike između bogatih i siromašnih, a korupcija je ozbiljno naštetila hrvatskoj privredi i političkom legitimitetu poretka. Član-

²³ V. izjavu Vesne Pusić od 18. siječnja 2012: <http://www.novilist.hr/Vijesti/Hrvatska/Pusic-Bez-EU-nema-ni-mirovina-ni-placa-a-ni-kreditnog-rejtinga-to-je-prava-istina-o-EU>

stvo u EU-u možda je prilika da se prekine s takvom praksom.

Kad se radi o suverenitetu, pro-EU strana naglašavala je da on ničim neće biti umanjen, nego će vjerojatno biti i povećan kad zemlja uđe u Europsku uniju. Dosad je Hrvatska bila pod stalnim nadzorom ne samo iz Brisela nego i iz Den Haaga (u vezi s procesima koje je vodio Haški sud). Suverenost, koju je proglasila 1991. i koja joj je formalno priznata 1992, bila je više simbolička nego stvarna. Tek ulaskom u Europsku uniju stvara se šansa da se ta simbolička suverenost zamijeni stvarnom moći suodlučivanja.²⁴ Hrvatski političari koji su vodili pro-EU kampanju naglašavali su da je izbor jednostavan: ili ćemo biti oko stola (kao članica EU-a) ili "na stolu" (kao predmet o kojem se odlučuje). Stvarni subjektivitet u procesu političkog odlučivanja Hrvatska će – naglašavalo se – dobiti tek ako uđe u Uniju. Ako ostane izvan nje, bit će objekt na koji će se primjenjivati odluke ekonomski i politički moćnog regionalnog hegemonu u njenom neposrednom susjedstvu (EU), bez mogućnosti da ona sama sudjeluje u procesu donošenja odluka. U svjetlu strahova koje su izražavali euroskeptici, euroentuzijasti su govorili da je članstvo u Europskoj uniji instrument povećavanja, a ne smanjivanja stvarne (*de facto*) suverenosti Hrvatske. S ulaskom prestaje i politika *uvjetovanja*, koja je također imala intruzivni karakter te je limitirala *suverenost*.

Takvom kampanjom pro-EU strana zapravo je jednim dijelom prihvatila pravila i konceptualni okvir koje su po-

stavili euroskeptici i suverenisti, te se u njoj povremeno koristila upravo onim motivima i metodama koji su nastali u nacionalističkom diskursu. Nije se, primjerice, doveo u pitanje i sam smisao koncepta suverenosti u suvremenom, globaliziranom svijetu u kojem više suverenosti gotovo uvijek znači manje sigurnosti. Nije se doveo u pitanje karakter samog sukoba u 1990-ima, nego su se dvije kampanje natjecale oko pitanja – kojim je putem moguće bolje zaštititi i dodatno osnažiti rezultate tog sukoba, barem kad je riječ o Hrvatskoj. U cijeloj referendumskoj kampanji uopće nije bilo riječi o osjetljivim pitanjima koja su ili rezultat prošlosti ili bi ih se moglo očekivati kao neposrednu posljedicu učlanjenja u EU – kao što su: pitanje odnosa prema miru (a time i *ratu*, tj. *Domovinskom ratu*), pitanje neizbježnog napuštanja trenda monoetnicizacije Hrvatske nakon ulaska u EU, pitanje vjerojatne imigracije i njenih posljedica za dominantan nacionalistički diskurs u samoj Hrvatskoj i dr. Izbjegavanje tih pitanja bilo je logično jer je cilj kampanje bio – dobiti dovoljnu podršku građana za ulazak zemlje u EU, a ne preispitati službenu interpretaciju bliže i dalje prošlosti. Kao i svaka druga kampanja i ova je bila determinirana svojim ciljem.

Prihvaćanje dotadašnjeg suverenističkog diskursa kao konceptualnog okvira u kojem se vodila kampanja najvidljivije je u tezi da je ulazak u EU poželjan zbog toga što se time jednom zauvijek napušta *Balkan*. Taj je argument zvučao dovoljno uvjerljivo čak i nacionalističkim komentatorima glavnog hrvatskog dnevnika – *Večernjeg lista* – koji su naglašavali da je upravo taj prekid s Balkanom glavni razlog zbog kojeg ipak treba biti za ulazak u EU. Na dan referenduma, 22. siječnja 2012, komentator *Ve-*

²⁴ Za tu poziciju vidi: "Riječki HNS: Ulaskom u EU opravdavamo Domovinski rat", *Novi list*, 20. siječnja 2012. (autorica: Tihana Tomičić).

černjeg lista Tomislav Krasnec u svom je komentaru pod naslovom “Dan odluke: Europa ili Balkan. Biramo budućnost”,²⁵ ovako opisao hrvatsku budućnost u slučaju zamišljenog scenarija kojim bi građani odbacili ulazak u EU:

Što iz straha, što iz letargije, što iz inata ili iz brojnih drugih razloga, građani Hrvatske odlučuju odbiti članstvo u EU. Pristupni ugovor koji je Hrvatska potpisala ne može se ratificirati. Novac koji je u proračunu EU rezerviran za Hrvatsku raspodjeljuje se drugdje. Zemlja koja je 20 godina željela, a posljednjih 10 godina intenzivno radila na ulasku u EU, odjednom se zaustavila. Nastao je tajac. Europa, koja je podržavala ulazak Hrvatske, okreće se svojim problemima. Ne želi se više toliko baviti Hrvatskom. “OK, ako nećete, ne morate”, pojednostavljeno govori jedan bruxelleski dužnosnik Vesni Pusić koja se u ponedjeljak, dan nakon referenduma, pojavljuje u Bruxellesu na sastanku svih ministara vanjskih poslova EU, sastanku na kojem se osjeća suvišnom i nepozvanom. Zvoni telefon, stiže poziv iz Washingtona. “Dragi prijatelji, toliko smo vam pomogli da uđete u euroatlantske integracije jer smo vjerovali da vi to zaista želite. Nije nam jasna, ali i sada poštujemo vašu želju. Samo, molimo vas, ne zovite nas u pomoć sljedeći put kad se osjetite izoliranima i usamljenima. Laku noć, i sretno”. Hrvatska shvaća da je na referendumu odlučila u korist svoje štete. Tako osamljena, a sama ekonomski slaba, još je više izložena udarcima svjetske

ekonomske krize. Kreditne agencije smanjuju joj rejting na razinu “smeća”. Kad ih netko pita zašto, oni odgovaraju: “Kako mislite zašto? Može li itko išta jamčiti u Hrvatskoj nakon što ste tako lako prokockali zajamčeni ulazak u Europsku uniju? Imamo sad drugih problema jer nas Europska komisija pokušava dovesti u red, ali, po novom stanju stvari, ta Komisija ne zastupa i vas Hrvate.” Još u nevjerici, Hrvatska se okreće oko sebe da vidi ima li barem nekoga. Ipak ima. Tu je nesložno vodstvo BiH. Tu je Makedonija sa svojim imenom kojeg nema. Tu je Albanija, nama toliko geografski bliska, a toliko udaljena zemlja. Tu je Crna Gora. Tu je Kosovo sa svojim barikadama. Tu je i Srbija, ali predsjednik Boris Tadić upravo hoda prema izlaznim vratima, na koja kucaju puno radikalniji pretendenti Vojislav Koštunica i Toma Nikolić. To je naše novo društvo u slučaju odbijanja EU na referendumu. Društvo kojemu bismo, kao članica Europske unije, trebali poslužiti kao primjer napretka, kao ruka koja će im pomoći, kao poticaj na njihovu putu naprijed, ali kojemu bismo odbijanjem članstva u Europskoj uniji naštetili jednako kako i sebi. Uništili bismo posredno i njima, ali prije svega samima sebi, svaku ozbiljnu nadu.

Referendumska odluka viđena je kao drugi čin referenduma za nezavisnost iz svibnja 1991. godine. Šanse da se obnovi Jugoslavija, ili bilo kakva druga slična zajednica, njime su zapravo nestale. U očima nacionalista ulazak u EU znači prije svega potvrdu da je njihov narativ – koji je uključivao i ocjenu da je jugoslavensko iskustvo bilo samo jedno dugo “međurazdoblje” (*intermezzo*) između

²⁵ V. <http://www.vecernji.hr/vijesti/dan-odluke-europa-ili-balkan-biramo-buducnost-clanak-368555>

dvaju europskih perioda u hrvatskoj povijesti – bio ispravan. Za njih je, pritom, ključno to što je Hrvatska na putu da u EU uđe prije Srbije i Bosne i Hercegovine. Prvenstvo pri ulasku nije samo stvar simbolike, nego i dobivanje stvarne mogućnosti da se utječe, a možda i da se kontrolira, na proces daljnjeg proširenja EU-a, ako do njega dođe. Ulaskom u EU Hrvatska dobiva mogućnost blokade daljnjeg proširenja – barem se tako nadaju oni hrvatski suverenisti koji su 22. siječnja ipak glasali za EU. Ona će postati “nova Grčka” (koja već duže vrijeme blokira Makedoniju – i to zbog nacionalističkih i bilateralnih razloga) ili “novi Cipar”, koji je u stanju zauvijek blokirati Tursku. Ulaskom u Uniju Hrvatska povećava svog *ucjenjivački kapacitet*, kojeg se – prema mišljenju suverenista i euroskeptika – nikad ne bi smjela odreći. Hrvatski euroskeptici i suverenisti u ulasku Hrvatske u EU vide priliku da hrvatske istočne i južne granice postanu granice Europe, kao što su u njihovim narativima i zamišljajima, odnosno mentalnom mapiranju, uvijek i bile. To su *granice civilizacija*, kako je – parafrazirajući Samuela Huntingtona – naglašavao Franjo Tuđman, prvi predsjednik samostalne Hrvatske. Hrvati time postaju ono što su uvijek bili u nacionalnim mitovima koje su stvorili – *čuvari*, odnosno *bedem* Europe. Njihova je uloga – da čuvaju granicu *civilizacije* pred *barbarima*. Oni vide Hrvatsku kao *vojnu krajinu* Brisela, sa svim osobinama koje *vojna krajina* sa sobom nosi: prije svega pojačanim militarizmom, tradicionalizmom, mentalitetom koji pripada graničarima te stalnim poluizvanrednim stanjem u kojem se politika temelji na strahovima. Ti strahovi postali bi trajni izvor suverenističke mobilizacije, koja bi se sada mogla legitimirati kao *obrana Europe* pred *Balkanom*, a ne više kao obrana *Hrva-*

ta pred *Srbima* ili *Bosancima*. Pod uvjetom da služi kao instrument u borbi protiv *Balkana*, čak bi i pro-EU narativ bio prihvatljiv. To uvjerenje bilo je presudno u odluci mnogih euroskeptika da se ne suprotstavljaju otvoreno članstvu Hrvatske u Europskoj uniji te da odaberu apstinenciju na referendumu 22. siječnja 2012. S obzirom na to da sva istraživanja pokazuju da je većinski dio populacije ili euroravnodušan ili euroskeptičan te da u najmanju ruku nije bezuvjetno sklon ulasku u EU, ta odluka bila je od ključnog značaja za ishod referenduma. Hrvatska je izglasala da želi biti članica EU-a, ali njena politička elita uskoro će se suočiti s pritiskom euroskeptičnog i suverenističkog dijela javnog mnijenja, koji će pokušati članstvo u EU-u iskoristiti kao instrument za ostvarivanje specifičnih bilateralnih interesa u odnosu sa susjedima. Uostalom, taj se trend događa i u drugim zemljama članicama EU-a, naročito u onim zemljama koje su se pridružile 2004. ili 2007. U cijeloj se Europi nacionalizam intenzivira, pa ne bi trebalo čuditi da se to dogodi i u Hrvatskoj. Porast nacionalizma uvijek znači i pokušaj instrumentaliziranja EU-a za postizanje bilateralnih ciljeva koji ne moraju biti prijateljski u odnosu na susjedne zemlje. Hoće li se taj trend dogoditi i u Hrvatskoj, ovisi o nizu okolnosti o kojima će biti riječi u završnom dijelu ovog članka.

Hrvatsko članstvo u EU-u i odnosi u regiji

Ulaskom u EU (vjerojatno 1. srpnja 2013) Hrvatska će se *izmjestiti* iz zamišljenog Zapadnog Balkana, čime će on postati manji i izoliraniji. Kakve će biti posljedice toga za odnose u postjugoslavenskom prostoru, odnosno u reduciranom Zapadnom Balkanu?

Odgovor na to pitanje ovisi o tri faktora, koji su i dalje u priličnoj mjeri nepoznanica. Prvo, o tome je li EU i dalje privržen politici proširenja, odnosno *solunskoj strategiji*? Drži li i dalje da bi svaka zemlja postjugoslavenskog prostora trebala jednog dana ući u Europsku uniju te da je svaka *potencijalni kandidat*? Deklarativno, to je i dalje slučaj, ali u stvarnosti ima sve više indicija da će u procesu daljnjeg proširivanja EU-a u tom području Europe biti velikih zastoja. To se odnosi, primjerice, na politiku prema *kosovskom pitanju*, prema kojoj EU nema jedinstven stav. Također, odnosi se i na najavu nekih zemalja (npr. Francuske i Austrije) da će svako daljnje proširivanje biti predmet referenduma u tim zemljama. S obzirom na to da EU sada ima druge prioritete – prije svega vezane uz rješavanje financijske i ekonomske krize – proširenje na zemlje koje su sve odreda specifične, i to svaka na svoj način, bit će velik izazov. Svaka od preostalih potencijalnih kandidata neka je vrsta “novog Cipra”, a u EU-u prevladava stav da “novi Cipar” ne bi bio dobrodošao. Je li EU spreman napustiti politiku *jednoobraznosti* (“one size fits all”) te voditi diferenciranu politiku prema svakom od potencijalnih kandidata? Ili će inzistirati na jednoobraznosti, koja jednostavno neće moći biti primjenjiva na te nove kandidate? Ako ostane pri politici jednoobraznosti za sve potencijalne kandidate, to će praktički poslati loš signal, jer će značiti da daljnjeg proširenja zapravo neće biti.

Drugo, postavlja se i pitanje prevladavanja krize EU-a. U sadašnjim okolnostima teško je promovirati EU i u njegovim sadašnjim zemljama članicama, pa je još teže to učiniti u drugim zemljama. Postavlja se pitanje – nije li ulazak u EU zapravo “ukrcavanje na Titanik”?

Atraktivnost EU-a značajno je smanjena, a smanjena je i njegova stvarna moć utjecanja posredstvom politike *mrkve*, odnosno nagrada za reforme. To će rezultirati smanjenjem atraktivnosti EU-a u zemljama kandidatima te će uzrokovati još veću euroravnodušnost ili čak i euroskeptičnost. S tim u vezi, treba primijetiti i porast nacionalizma i ksenofobije u nekim – i to mnogim – članicama EU-a. Taj nacionalizam bit će usmjeren, barem jednim dijelom, i prema potencijalnim kandidatima. Iskustvo grčke blokade Makedonije, pa i otvaranja pitanja manjina u Srbiji od strane Rumunjske i Mađarske, pokazuje da postoji potencijal za međusobno poticanje nacionalizma s obje strane nove granice EU-a, po sistemu spojenih posuda. Povećani nacionalizam u zemljama koje su tek potencijalni kandidati neće koristiti proeuropskim snagama u tim zemljama.

Čak i ako političke elite u tim zemljama ostanu jedinstvene u podršci pridruživanju EU-u, javno mnijenje ne mora slijediti taj trend. Štoviše, na hrvatskom primjeru se vidi da pitanje pridruživanja EU-u nije toliko značajno za same nacionalne izbore i da je moguće da politička elita bude u potpunosti euroentuzijastična, dok je javno mnijenje euroravnodušno ili čak euroskeptično. Primjerice, unatoč trendovima koji su opisani u ovom članku, na parlamentarnim izborima 4. prosinca 2011. euroskeptične stranke dobile su samo jedan mandat (Ruža Tomašić, Hrvatska stranka prava 1861 – Hrvatska čista stranka prava) u Hrvatskom saboru koji ima 151 zastupnika. Štoviše, hrvatski euroskepticizam već je neko vrijeme (tj. nakon 2003) potpuno izvaninstitucionalan, odnosno izvanparlamentaran, što čini institucije poretka nedovoljno reprezentivnim kad se radi o tom pitanju.

No čak i u tom slučaju političke elite moraju biti sposobne kontrolirati proces pridruživanja i ne dopustiti da on postane žrtva raspoloženja javnosti prema tom pitanju. Šiber (2011: 2) ukazuje na obrnuto proporcionalan odnos između gotovo unisonog zagovaranja članstva Hrvatske u EU-u od strane političkih stranaka (uključujući i vlast i opoziciju) i opadanja podrške članstvu u općoj populaciji. Povećanje euroskepticizma događa se upravo nakon 2003, tj. nakon što je u Hrvatskoj demokratskoj zajednici, vodećoj stranci suverenističkog desnog centra, učinjen zaokret od tuđmanovskog "mekog euroskepticizma" prema pro-EU politici. Tim je zaokretom, koji je učinio tadašnji lider stranke Ivo Sanader, euroskepticizmu izmaknut tepih ispod nogu u političkoj areni, te su euroskeptične pozicije postale politički potpuno marginalne. Na tim temeljima postignut je i neformalan "Savez za Europu" između stranaka vlasti i opozicije. No upravo je to istiskivanje euroskepticizma iz političke sfere povećalo njegovu atraktivnost kao oblika protesta protiv sistema. Euroskepticizam je, između ostalog, i protest protiv političkog *establishmenta*, bio on iz ove ili one glavne (*mainstream*) stranke. Što je bilo više jedinstva oko pro-EU politike u *establishmentu*, to je bilo više euroskepticizma u općoj populaciji. Iz toga treba zaključiti da porast euroskepticizma općenito ne mora nužno imati posljedice na političke pozicije službene Hrvatske, i obratno – da gotovo unisona podrška za EU unutar hrvatske političke elite ne mora značiti da takva podrška postoji u populaciji. Kao i u drugim zemljama članicama EU-a, tako će i u Hrvatskoj postojati velik raskorak između stavova elite i stavova građana kad je riječ o europskim pitanjima.

To je važno imati u vidu kad se raspravlja o odnosima u regiji. Iako je hr-

vatski euroskepticizam utemeljen na suverenizmu, te nije zainteresiran za suradnju s drugim zemljama regije (s preostalim *Balkanom*), politička elita već sada jasno naglašava i ponavlja da će Hrvatska biti zagovarateljica daljnjeg proširenja na sve zemlje *Zapadnog Balkana* te da je u nacionalnom interesu Hrvatske da te zemlje što prije uđu u EU. Takva podvojenost vjerojatno će se nastaviti, ali neće biti utemeljena na čvrstoj podršci javnog mnijenja. Europska pitanja bit će i u Hrvatskoj – baš kao i u drugim zemljama članicama EU-a – izmještena iz demokratskih trendova. Ona će biti smještena u domenu elitne politike. Uspjeh pro-EU snaga i u Hrvatskoj će ovisiti o njihovoj sposobnosti isključivanja javnog mnijenja iz sfere utjecaja na odlučivanje. To će i u Hrvatskoj stvoriti dojam da je europska politika nedemokratska i nelegitimna. Taj dojam neće biti pogrešan – radi se o procesu koji predvode političke, društvene i ekonomske elite, koje se ponašaju kao *avantgarda* u odnosu na stanovništvo. Proces europskog integriranja ideokratski je proces transformacije europskog političkog prostora, te u tom smislu treba odmak od predstavljanja stvarnosti kakva ona jest kako bi je mogao transformirati.

Ulaskom Hrvatske u EU pred Zapadni Balkan postavlja se pitanje: je li taj ulazak samo prvi korak prema daljnjoj i potpunoj integraciji regije u EU ili je završni korak politike proširenja, nakon kojeg možda nikad – a svakako ne u skoro vrijeme – neće biti sljedećeg koraka? Hoće li hrvatske granice sa susjedima postati trajne granice EU-a? Ako neće, koliko će trajati ta privremenost? Za suradnju na Balkanu od ključne je važnosti da se ta granica što prije pomakne, tj. da sve zemlje regije postanu članicama

EU-a. Pod pretpostavkom da se dogodi nakon daljnjih liberalnih reformi, članstvo u EU-u svih zemalja regije osiguralo bi pretpostavke za *demokratski mir* u tom dijelu Europe. Također, lokalni nacionalizmi – koji će se obnavljati upravo zbog činjenice da čuvaju *europsku granicu*, ili zbog činjenice da su ostali *isključeni* iz Europe i stoga *viktimizirani* – mogu doživjeti poraz tek ako se ta granica ukloni. U deset godina nakon završetka rata u postjugoslavenskom prostoru, postignuti su ipak značajni rezultati kad se radi o slobodnom kretanju ljudi, roba, ideja i kapitala. Hrvatska i Srbija međusobno su suspendirale vize za svoje državljane koji putuju u turističke i kratke posjete već 2003. godine. U privrednom, kulturnom i sigurnosnom smislu postignuti su također značajni uspjesi u smislu integracije. No hoće li sad zbog europske granice ti integracijski i normalizacijski efekti biti dovedeni u pitanje? Hoće li Brisel, koji je verbalno inzistirao na pomirenju i suradnji u regiji, sad biti glavni uzročnik podizanja nekog novog *Berlinskog zida* između Europe i Balkana? Takav bi razvoj bio vrlo nepovoljan za sve zemlje regije – a naročito ako uz to, te zbog toga, ojačaju lokalni nacionalizmi. Čvrsta granica između Hrvatske i Bosne i Hercegovine otežala bi život i jednoj i drugoj zemlji – Hrvatskoj zbog toga što je u Neumu razdvojena bosanskim teritorijem, a Bosni zbog toga što bi u njoj još više narastao osjećaj izoliranosti. To bi imalo i negativne efekte na unutrašnje odnose u Bosni i Hercegovini, jedan broj čijih bi državljana (uglavnom etničkih Hrvata) postao građanima Europske unije (sa svim pripadajućim pravima), dok bi ostali bili u lošijem položaju. Dođuše, time bi se vjerojatno postigla određena ravnoteža koja je izgubljena zbog činjenice da Hrvati nemaju svoj enti-

tet u Bosni i Hercegovini, tako da učinci tog disbalansa ne bi morali biti nužno negativni. No Bosna i Hercegovina također strahuje i od izlaska Hrvatske iz CEFTA-e, što će smanjiti hrvatsko-bosansku trgovinsku razmjenu. Može se lako dogoditi da će nakon ulaska Hrvatske u EU Bosna i Hercegovina biti više orijentirana na Srbiju, i Srbija na Bosnu i Hercegovinu, nego što je bio slučaj prije toga. To je još više moguće s obzirom na etno-demografske trendove u Bosni i Hercegovini, koje karakterizira smanjenje broja Hrvata u toj zemlji.

I u odnosu prema Srbiji dugotrajna granica s Europom povećala bi osjećaj izoliranosti i izopćenosti. Ulaskom Hrvatske u EU Srbija će biti još veća *iznimka* u odnosu na dominantne trendove – sad više ne samo u Istočnoj Europi nego i u Jugoistočnoj. Ona se, uz to, suočava i s fundamentalnim teritorijalnim i identitetskim pitanjima, kao što je pitanje statusa Kosova. Pritisci u vezi s tim pitanjem, kao i najave da u skorjoj budućnosti Srbija ne može računati na članstvo u EU-u, te uz to i posljedice ekonomske krize, stvaraju okolnosti u kojima bi i Srbija mogla skrenuti prema snažnijem nacionalizmu. U tom slučaju odnosi Zagreba s Beogradom bit će dovedeni u pitanje, te će se i u Hrvatskoj dodatno aktivirati suverenizam. Iako su novi sukobi sasvim isključeni, odnosi bi zahladili. Vrlo je vjerojatno da bi u tom slučaju pitanje međusobnih tužbi za genocid, o kojem se vijeća pred Međunarodnim sudom pravde, poslužilo kao element daljnjih pritisaka. S druge strane, pod pretpostavkom da Srbija bržim koracima napreduje prema EU-u, hrvatsko-srpski odnosi odvijali bi se dinamikom *toplo-hladno*: *toplo* kad se radi o unutrašnjoj transformaciji Srbije, ali *hladno* kad se radi o rješavanju preostalih bilateralnih

pitanja kao što su – razgraničenje, odnos prema prošlosti i sl.

Crna Gora, Makedonija i Bosna i Hercegovina prolaze kroz razdoblje jačanja *novih suverenizama*, te su danas suverenisti i etnonacionalisti u tim zemljama zastupljeniji nego što su bili u 1990-ima. Povrh toga, tim zemljama predstoji snažnije suočavanje s organiziranim kriminalom i korupcijom te uvođenje prakse koja bi bila više u skladu s europskim normama. To će sve izazvati unutrašnje napetosti, a možda i nestabilnosti. U Crnoj Gori vlast je zadnji put promijenjena izborima još davne 1938. godine. Ta je zemlja danas najizgledniji kandidat za sljedeću članicu EU-a – vjerojatno čak i do 2020, kako bi EU pokazao da nastavlja s politikom proširenja. Međutim tek treba vidjeti što će se događati s pitanjima reforme sustava te kako će se usmjeriti novostvoreni crnogorski nacionalizam. U Makedoniji, koja je jedina izbjegla rat u 1990-ima, također je došlo od obnove suverenizma i etnonacionalizma, kao i do njegove interne podjele na *slavenski* i *antički*. No oba su pesimistična kad se radi i o pristupanju EU-u (koje je blokirala Grčka) i o harmoničnom razvoju unutrašnjih odnosa.

U Bosni i Hercegovini pristupanje Europskoj uniji tek je daleki ideal za koji trenutno ne postoje nikakve pretpostavke. Slično je i u Albaniji. Pred te zemlje, a potencijalno i pred ostale koje su sada izvan EU-a, postavlja se pitanje eventualne alternative. To je ujedno i treće pitanje od kojeg će zavisiti daljnji trendovi u regiji. Najizglednija je alternativa – veći oslonac na Sjedinjene Države, koje se u regiji pojavljuju kao glavni kompetitor Europskoj uniji. SAD ima kapaciteta, a vjerojatno i interesa, da ostane prisutan na Balkanu, te mu u tom smislu čak i od-

govara da postoji područje koje je izvan samog EU-a i u kojem je kriza latentna, a nekog definitivnog rješenja nema.²⁶ Bez izravnog američkog involviranja Balkan bi izgledao drukčije nego što izgleda danas. To involviranje imalo je i pozitivne i negativne posljedice za mir i sigurnost u regiji. Pozitivne se ogledaju u američkoj intervenciji pri završetku rata u Bosni i Hercegovini (prije svega u Washingtonskom i Daytonskom sporazumu), pri političkoj konsolidaciji glavnih država – Hrvatske i Srbije – te u inzistiranju na kažnjavanju nekih (ne svih) zločina koji su počinjeni u ratu u 1990-ima. Američka uloga bila je pozitivna i kad se radilo o miru u Makedoniji. No američko involviranje nije uspjelo razriješiti krizu na Kosovu, nego ju je dodatno zakompliciralo. No bez obzira na to Sjedinjene Države ostaju jedina stvarna alternativa Europskoj uniji, te će gotovo sigurno imati još i veću ulogu ako daljnje proširenje postane nemoguće.

Od ostalih mogućih međunarodnih aktera koji bi mogli imati nekog utjecaja na regiju treba spomenuti Rusiju, Tursku i – donekle – Kinu. Pozicija Turske je najjasnija, ali je pitanje ima li ona kapaciteta da na Balkanu igra ulogu regionalne sile.²⁷ Rusija je za regiju zainteresirana primarno iz ekonomskih razloga, ali i iz simboličkih – jer želi ostati prisutna u Europi. No njeni kapaciteti, a ni interes za dinamiku političkih odnosa na Balkanu, nisu dovoljni da bi se mogli mjeriti s američkim ili europskim. Na involviranje Kine treba gledati samo

²⁶ V. Jović (2008): <http://blog.b92.net/text/2455/Ameri%C4%8Dka%20politika%20na%20Balkanu:%20motivi%20i%20interesi/?start=100>

²⁷ Za tursku politiku na Balkanu vidi: Petrović i Reljić (2011), Jović (2010).

u kontekstu njenog eventualnog postojanja globalnom silom. No za sada zemlje regije (osim Srbije) ne pokazuju interes za partnerstvo s Kinom, a u nekoliko slučajeva (makedonsko priznavanje Tajvana, hrvatsko kompliciranje s investitorima itd.) pokazale su i izravno ignoriranje značaja Kine u globalnim odnosima.

Imajući sve to u vidu, čini se da je i Europi i Hrvatskoj iznimno važno da se članstvo Hrvatske u EU-u tretira kao prvi, ali ne i zadnji korak u integraciji Zapadnog Balkana. Ne bude li imala jasnu perspektivu takvog razvoja, regija će se sve više izolirati od globalnih trendova te će dugo ostati izvor rizika za cijelu Europu.

LITERATURA

- Ashbrook, John E. (2010) "Croatia, Euroscepticism and the Identity Politics of the EU Enlargement", *Problems of Postcommunism*, Vol 57, No 3, May and June 2010, 23-39.
- Bagić, Dragan i Ante Šalinović (2006) "Analysis of benefits and harms as a factor in citizen support to Croatian accession to the European Union", u: Katarina Ott (ur.), *Croatian accession to the European Union: the challenges of participation*, Institute of Public Finance and Friedrich Ebert Stiftung, 161-188.
- Bebić, Domagoj (2011) "Internetske stranice političkih stranaka u Hrvatskoj i Europska unija", u: Ivan Šiber (ur.), *Hrvatska i Europa, strahovi i nade*, FPZG, Zagreb, 164-188.
- Blanuša, Nebojša (2011) "Euroskepticizam u Hrvatskoj", u: Ivan Šiber (ur.), *Hrvatska i Europa: strahovi i nade*, FPZG, Zagreb, 11-46.
- Boduszynski, Mieczyslaw P. (2010) *Regime Change in the Yugoslav Successor States: Divergent Paths toward a New Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Boduszynski, Mieczyslaw P. i Victor Peckin (2003) "International Justice and Domestic Politics: Post-Tudjman Croatia and the International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia", *Europe-Asia Studies*, Vol 55, No 7, 1117-1142.
- "Euroscepticism in Croatia at the doorstep of the EU: sources and arguments", lipanj 2011, GONG, Zagreb.
- Grbeša, Marijana (2011) "Europska unija u hrvatskom tisku od 2007. do 2011.", u: Ivan Šiber (ur.), *Hrvatska i Europa: strahovi i nade*, FPZG, Zagreb, 120-137.
- Jakovčić, Eugen i Suzana Kunac (2011) "Rezultati istraživanja sadržaja Dnevnika javne televizije nakon presuda generalima Gotovini, Markaču i Čermaku", Documenta, Zagreb.
- Jović, Dejan (2006) "Croatia and the European Union: A long delayed journey", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, Vol 8, No 1, 85-103.
- Jović, Dejan (2008) "Američka politika na Balkanu: motivi i interesi", *Blog B92*, 4. 3. 2008. Dostupno: <http://blog.b92.net/text/2455/Ameri%C4%8Dka%20politika%20na%20Balkanu:%20motivi%20i%20interesi/?start=100>
- Jović, Dejan (2009) "Croatia After Tudjman: the ICTY and Issues of Transiti-

- onal Justice”, *Challiot Papers*, No 116, 13-29.
- Jović, Dejan (2010) “Nova turska vanjska politika i pitanje Bosne i Hercegovine”, *Političke analize*, sv. 1, br. 1, 30-34.
- Jović, Dejan (2011) “Turning Nationalists into EU-supporters: the Case of Croatia”, u: J Rupnik (ur.), “The Western Balkans and the EU: the Hours of Europe”, *Challiot Papers*, No 126, 33-46.
- Jović, Dejan (2012) “Croatian EU Membership and the Future of the Balkans”, u: Vedran Džihic i Daniel Hamilton, *Unfinished Business: The Western Balkans and the International Community*, Washington: Center for Transatlantic Relations, The Johns Hopkins University, 201-209.
- Jović, Dejan (2012a) “Euroravnodušna Hrvatska”, *Političke analize*, br. 9, ožujak, 63-65.
- Jović, Dejan i Christopher K. Lamont (2010) “Croatia after Tuđman: Encounters with the Consequences of Conflict and Authoritarianism”, *Europe-Asia Studies*, Vol 62, No 10, 1609-1620.
- Lamont, Christopher K. (2010) “International Criminal Justice and the Politics of Compliance”, Ashgate, Farnham.
- Lamont, Christopher K. (2010a) “Defiance or Strategic Compliance? The Post-Tuđman Croatian Democratic Union and the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia”, *Europe-Asia Studies*, Vol 62, No 10, 1683-1706.
- Nobilo, Mario (2000) *Hrvatski Feniks*, Globus, Zagreb.
- Pavlaković, Vjeran (2010) “Croatia, the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, and the General Gotovina as a Political Symbol”, *Europe-Asia Studies*, Vol 62, No 10, 1707-1740.
- Petrović, Žarko i Dušan Reljić (2011) “Turkish Interests and Involvement in the Western Balkans: A Score-Card”, *Insight Turkey*, Vol 13, No 3, 159-172.
- Skoko, Božo i Dragan Bagić (2011) “Pet uvjerenja i 29 razloga protiv”, u: Ivan Šiber (ur.), *Hrvatska i Europa: strahovi i nade*, FPZG, Zagreb, 47-85.
- Šiber, Ivan (ur.) (2011) *Hrvatska i Europa: strahovi i nade*, FPZG, Zagreb.
- Štiks, Igor (2010) “Uključeni, isključeni, pozvani: politike državljanstva u post-socijalističkoj Europi i Hrvatskoj”, *Politička misao*, sv. 47, br. 1, 77-100.
- Štulhofer, Aleksandar (2006) “Eurocepticism in Croatia: on the far side of rationality”, u: Katarina Ott (ur.), *Croatian accession to the European Union: the challenges of participation*, Institute of Public Finance and Friedrich Ebert Stiftung, 141-160.
- Žanić, Ivo (2002) “Simbolički identitet Hrvatske u trokutu raskrižje – predziđe – most”, u: Pal Kolsto (ur.), *Historijski mitovi na Balkanu*, Institut za istoriju, Sarajevo, 161-202.

Croatian Referendum on EU Membership and its Consequences for the Reduced Western Balkans

SUMMARY The Croatian referendum on EU membership demonstrated that the Croatian electorate is highly indifferent towards the EU. The political elite too preferred EU-indifferentism to Euroscepticism. Unlike the largest segment of the electorate, the Croatian political elite is almost unanimously supportive of the EU membership for the country. The article analyses the main sources of Croatian EU-indifferentism and Euroscepticism. In addition, it discusses consequences of the outcome of the Croatian referendum to now reduced region of Western Balkans. Consequences of Croatian membership in the EU might be ambivalent, and will depend on factors such as: 1) EU's commitment to the policy of further enlargement (or the lack of this commitment), 2) development of political, economic and social crises in the EU, and 3) internal dynamics in candidate countries. The EU enlargement will also depend on the ability of political elites to ignore Euroscepticism in their own countries. Unification of Europe remains an ideocratic project led by political elites. It is not about representing reality as it is, but rather about changing it through thorough transformation of European societies. However, further ignoring of the electorate will result in an enhanced sense of democratic deficit and might further question the legitimacy of the EU. The Croatian EU referendum offered some instruments and lessons on how to marginalise Euroscepticism and nationalism in the general public. If it is to be a constructive member of the EU, Croatia will have to continue ignoring and marginalising nationalists and Eurosceptics. This is also the case with other EU member-states.

KEYWORDS EU-indifferentism, Euroscepticism, EU referendum in Croatia, Western Balkans, nationalism